

Cuprins

Prima încăpere 9

1. Coborârea 17

PARTEA ÎNTÂI – LA VEDERE (Marea Britanie)

2. Înhumare 31

3. Materie întunecată 59

4. Subarboret 87

A doua încăpere 117

PARTEA A DOUA – ASCUNZIȘURI (Europa)

5. Orașe invizibile 127

6. Râuri fără stele 169

7. Pământ scobit 203

A treia încăpere 231

PARTEA A TREIA – ÎNFIORARE (Nordul)

8. Dansatorii roșii 239

9. Marginea 273

10. Albastrul timpului 307

11. Apă din gheață topită 347

12. Ascunzătoarea	373
13. ieșirea la suprafață	397
<i>Note</i>	403
<i>Bibliografie selectivă</i>	419
<i>Mulțumiri</i>	437
<i>Index</i>	443

**ROBERT
MACFARLANE**

**LUMEA
DE SUB NOI**
O CĂLĂTORIE ÎN ADÂNCUL PĂMÂNTULUI

Traducere de Daniela Rogobete

POLIROM
2021

Ce aș putea spune despre timpul petrecut în orașul invizibil? Că este cel mai lung pe care l-am petrecut vreodată fără să văd lumina soarelui. Că într-o noapte, sau poate într-o zi, am ascultat „Dig for Fire”, cântat de Pixies, cu telefonul lipit de peretele unei galerii, așa încât calcarul să amplifice volumul melodiei ca să ne înveselească și să ne facă să zâmbim. Că în seara în care am ieșit la suprafață am fost întâmpinați cu ploaia de Draconide, iar noi vedeam meteoritii ca pe niște zgârieturi de argint pe cer.

În ziua când am coborât pentru prima dată în orașul invizibil, niște nori cu o formă ireală se îngrămădeau peste câmpia dinspre nord, departe de punctul nostru de acces. Câmpuri, turnuri de biserică având clopotnițe pătrate, șiruri de plopi, ferme cu țiglă roșie. Ținuturi joase, lipsite de relief. Ultima dată când am văzut lumina soarelui a fost ca o vâlvătaie aprinsă spre apus, răzbind pe sub norii de ploaie, ascunsă în parte de un con de pământ imens cu o funcție incertă. Spre răsărit, baza norului era joasă și uniformă. Șuvoaie de ploaie cenușii se abăteau peste un sat aflat undeva departe, iar soarele apunea în spatele movilei de pământ.

Mai târziu, pe înserat, trecem de un perete printr-o ușă pe care scrie „Interdit d'entrer”, ne strecurăm prin spărtura unui grilaj, coborâm pe o scurtătură până la calea ferată și mergem în lungul șinelor însoțiți de scrâșnetul balastului de sub pașii noștri, îndreptându-ne spre bolta de cărămidă a unui tunel. Taluzurile abrupte sunt împânzite de salcâmi și de clematite sălbatice. De ambele părți ale debleului se înalță blocuri-turn atât de înalte, încât par să se incline deasupra terasamentului. Odată ajunși în tunel, ne continuăm drumul printre șine, pentru că în lumina slabă de acolo metalul lucește și ne indică drumul spre ieșire, la fel cum promit să o facă și luminile de pe podeaua avioanelor atunci când cabina pasagerilor se umple de fum.

Se aud niște sunete de undeva de sus, din fața noastră. O tânără într-o rochie albă cu păr lung și blond și cu chip de porțelan se ivește din penumbră, apropiindu-se în lungul șinelor de noi. Merge drept înainte, nu se oprește, iar noi pășim la stânga și la dreapta șinelor și o lăsăm să-și vadă de drum. Trece printre noi fără să

spună un cuvânt, fără să-și iasă din ritm, și se îndreaptă ca o fantomă spre locul unde, în depărtare, zăresc arcada tunelului prin care tocmai am intrat, luminată slab și încadrată de un verde strălucitor.

Continuăm să facem balastul să scrâșnească sub pași. Chiar în față, e un roi de licurici: luminițe blânde portocalii care pâraie în întuneric. Nici nu înaintează, nici nu se retrag, iar luminile acelea fac să scânteieze și să strălucească pereții tunelului. Ne apropiem de ele. Luminițele capătă treptat și trupuri și vedem că nu sunt licurici, ci diavoli, pentru că luminile sunt flăcările gemene, neprotejate, ale lămpilor cu carbid atașate de frunțile unor oameni care se agită pe o latură a tunelului.

Pe când ne aflăm la vreo cincizeci de metri depărtare de acei indivizi cu coarne luminoase de draci, văd o femeie care se așază pe jos în tunel. Se răsucește pe o parte, își ridică brațele deasupra capului și își unește palmele ca un scufundător gata să plonjeze, apoi dispare cu picioarele înainte în orașul invizibil.

~

Între anii 1927 și 1940 – anul când a încercat să fugă din Franța spre Spania, o țară mai sigură, doar ca să sfârșească prin a se sinucide într-o cameră de hotel din sătucul Portbou, situat la granița de la poalele Pirineilor –, Walter Benjamin a redactat unul dintre cele mai remarcabile texte scrise vreodată despre oraș. *Das Passagen-Werk*, cum e cunoscut în germană – *The Arcades Project* (*Proiectul arcadelor*) în engleză –, este o carte dedicată pasajelor, o meditație fragmentară, neterminată, asupra topografiei, istoriei și oamenilor Parisului, care număra mai mult de o mie de pagini în momentul morții lui Benjamin. Forma ei poate fi comparată cu o constelație sau cu o galaxie din ale cărei stele a compilat, în decurs de mai bine de un deceniu, adunând notițe, citate, aforisme, povești și cugetări, zeci de dosare pe care le-a numit *Konvolute* – „convoluturi”¹, însemnând „rotocoale”, „răsuciri”, „plieri” –, fiecare fiind identificată printr-o literă.

În loc să scrie o istorie liniară a Parisului, Benjamin a căutat să creeze un caleidoscop ale cărui cristale ar putea să se aranjeze

în modele noi cu fiecare nou cititor, chiar și la fiecare nouă lectură. Cartea sa – dacă poate fi numită carte o lucrare rămasă atât de incompletă – este o încercare gigantescă, inutilă și magică, de a ajunge la o totală înțelegere istorică a trecutului unui oraș considerat în parte de autor ca un vis colectiv², cu structuri ce posedă o aură metafizică și, totodată, o prezență materială.

În *Proiectul arcadelor* Benjamin readuce la viață scene din trecutul Parisului. „Este mai dificil să cinstești memoria unor ființe anonime decât pe a celor celebre”³, spunea Benjamin în însemnările preliminare ale eseului său „Teze ale unei filosofii a istoriei”; „scrierea istoriei e dedicată memoriei celor fără nume”. Ca experiment timpuriu a ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept „istorie văzută de dedesubt”, Parisul lui Benjamin comemorează „ființele anonime”, fiind populat de muncitori din cariere, prostituate, condamnați, soldați și târgoveți, ca și de aristocrați, politicieni și artiști. Și-a alcătuit cartea din fragmente, adunând o arhivă de povești despre anonimii orașului, și nu despre somitățile lui.

Benjamin însuși avea să fie înhumat într-o groapă comună și de neidentificat de lângă Portbou, cauza morții sale – datată 25 septembrie 1940 – fiind o supradoză de morfină. În ziua de dinaintea sinuciderii, străbătuse pe jos munții din Franța aflați peste graniță, oprindu-se la fiecare zece minute de urcuș ca să-și protejeze inima deja obosită. A fost nevoie ca tovarășii lui de drumetrie să-l ajute să ajungă pe ultima culme a traseului – iar de acolo, grupul a putut privi în jos spre Spania și Mediterana cu ape scânteietoare, ce le apărea ca un miraj albastru. A doua zi, totuși, Benjamin avea să afle că nu i se va mai permite să-și continue drumul în Spania și că avea să fie predat oficialilor francezi în ziua următoare. Știa că, de fapt, va fi predat autorităților naziste, ceea ce, ca evreu, l-ar fi dus cu siguranță la moarte. În noaptea aceea s-a sinucis înghițind tabletele de morfină pe care și le procurase din Marsilia special pentru o asemenea eventualitate.

Benjamin este comemorat la Portbou printr-un monument simplu și impresionant, construit sub forma unui șir de pasaje. Primul dintre ele este o coborâre în lumea din adâncuri. Un tunel lung din oțel ruginit coboară abrupt către roca de bază a coastei, pornind din micul scuar aflat la intrarea în cimitirul orașului.

Vizitatorul pășește în gura umbroasă a tunelului ca și când ar intra în lumea lui Hades sau în Avernus. Totuși, la capătul scării nu e întuneric – e lumină: un panou de sticlă blochează tunelul, împiedicând trecerea, dar oferă o priveliște spre un golf splendid, unde curenții formează un vârtej a cărui spirală se reface la fiecare maree.

Studiul lăsat de Benjamin neterminat în momentul sinuciderii sale continuă să se tot re-creeze. Ca să intri în *Proiectul arcadelor* printr-unul din miile puncte de acces ale sale, trebuie să te afunzi într-un labirint de galerii care par să nu se repete vreodată. La fel ca orașul pe care îl descrie, *Proiectul* oferă o multitudine de itinerrarii care duc de la un nivel la altul. Nu sunt relevee topografice, ci modele, ecouri, amintiri fantomatice și subtexte întreșute. Citind, ajungi să te simți fără trup și fără oase – capabil să traversezi prin timp, cu ajutorul unor subtile *chatières* ale cărții, pasajele ei secrete.

E limpede că imaginația lui Benjamin s-a simțit puternic atrasă de spațiile închise și subterane: de labirintul „arcadelor” acoperite, de cavernele, criptele, puțurile și temnițele din subsolul parizian. Luate împreună, toate aceste spații formează ceea ce Benjamin numește „orașul subteran”, umbra geamănă a „lumii de deasupra”⁴ și o zonă onirică a conștientului. Așa după cum a scris în niște rânduri rămase memorabile:

Existența noastră în stare de veghe este un tărâm care, în anumite locuri ascunse, conduce către lumea de sub noi, spre tărâmul din care se nasc visele. Cât e ziua de lungă, fără să bănuim nimic, trecem pe lângă aceste locuri tainice, dar de îndată ce ne cuprinde somnul, începem să băjbăim nerăbdători, căutându-ne calea îndărăt, pentru a ne pierde prin acele coridoare întunecate.⁵

Încercarea obsesivă a lui Benjamin de a trasa contururile acestui teren ascuns a însemnat un efort istoriografic și geografic care, dacă ar fi fost dus până la capăt, ar fi putut să ofere o „cheie” pentru „lumea de dedesubt”⁶ din trecutul Europei. În acest proiect, l-a avut drept precursor și model de inspirație parțială pe greul Pausanias, peripateticianul care a petrecut ani îndelungați străbătând cu piciorul și cartografiind zonele cu roci poroase ale Greciei – izvoare, defileuri, chei –, caracterizându-le ca sisteme de trecere între

tărâmul de sus și cel de jos. Benjamin a fost fascinat de existența unor astfel de pasaje în oraș. A scris despre nevoia de „a face un semn lumii pe care o părăsim”⁷ atunci când trecem pragul spre lumea de dedesubt, despre „chepengurile care duc de la suprafață în adâncuri”⁸ și despre *penates*, zeitățile casei care „păzesc pragul”⁹ și „protejează și marchează trecerile”¹⁰.

Cel mai subteran dintre convolaturile din *Proiectul arcadelor* este Convolutul C, care conține studiul lui Benjamin despre catacombele și golurile de excavare ale Parisului. Tocmai Convolutul C este locul pe care Benjamin îl propune ca ilustrare a viziunii lui asupra Parisului invizibil, cuprins de „un întuneric lovit de fulgere și răsunând de fluierături”¹¹. Într-un fragment pe care nu l-am uitat de când l-am citit prima dată, pe la vârsta de douăzeci de ani, el scria:

Parisul e construit deasupra unui sistem de grote [...] iar acest mare sistem tehnologic de galerii și artere se întretaie cu bolțile vechi, cu carierele de calcar, cu grotele și catacombele care, încă din Evul Mediu timpuriu, au tot fost explorate și străbătute.

~

Continuându-ne coborârea prin tunelul de cale ferată, ajungem la diavolii-licurici. Stau cu toții împreună, fumează și discută între ei, și au cu toții lămpi cu carbid: canistre cu carbid prinse de cureaua de la brâu și furtunuri care duc către lămpile atașate pe cap. Din lămpi, pornesc două coarne de flăcări portocalii, cu o lumină rece, dar intensă. Ne salută înclinând diabolic din cap și îngăimând ceva în franceză și engleză.

Jos, la nivelul căii ferate, acolo unde o margine a tunelului începe să se ridice, se zărește în pământ o groapă cu o formă neregulată, suficient de largă cât să permită unei persoane să se strecoare prin ea. La câțiva metri mai la dreapta, se observă conturul unei gropi asemănătoare, umplute cu un ciment care pare proaspăt turnat.

Am venit în catacombe împreună cu doi prieteni – să-i numim Lina și Jay. Jay e un speolog dornic să-și extindă câmpul de explorări cu sistemele urbane. E amuzant, stăpân pe sine și puternic.

Lina conduce grupul nostru și a fost aici de mai multe ori. E pasionată de catacombe, în special de înregistrarea și arhivarea, prin fotografii și documente scrise, a modificărilor rapide pe care acestea le suferă. Folosește un ruj stacojiu, poartă berete în culori aprinse și își prinde la spate părul castaniu și ondulat ca să nu-i facă probleme prin galerii. Când intră în catacombe, pare să capete o nouă personalitate. Poate să rămână aceeași sau poate să se transforme în cineva cu totul diferit. Acum Lina e calmă, relaxată când ia decizii și generoasă în a ne transmite din cunoștințele ei despre acest spațiu. Dacă nu m-aș fi bucurat de încrederea ei, n-aș fi putut accesa „rețeaua” despre care mi-a relatat. A fost un noroc s-o am ca ghid

— Poliția catacombelor, *cataflicii*, cum li se spune, a venit și a umplut-o pe aia, spune Lina, arătând înspre groapa astupată cu ciment de la nivelul căii ferate. Așa că noi, *catafilii*, ne-am adus un picamer și un generator și am deschis o intrare nouă. Probabil că e cea mai sigură intrare în acest moment, iar de ieșit, vom ieși printr-o gură de canal.

Face un gest înapoi înspre tunel.

— Mai uită-te o dată la lumină, pentru că n-ai să mai vezi soarele până săptămâna viitoare. Să mergem.

Lina își lasă picioarele să lunece în acea deschidere neregulată din tunel, își ridică mâinile deasupra capului și dispare. Jay face la fel. Mă gândesc la obiceiul lui Benjamin de a marca trecerea spre orașul de dedesubt, de a face „un semn lumii pe care o părăsim”, și mai privesc o dată spre arcul de lumină din depărtare, apoi cobor în labirint.

~

Mare parte din Île-de-France e așezată pe un calcar lutețian, care s-a acumulat cu precădere în timpul Eocenului, atunci când, timp de cinci milioane de ani, regiunea a fost o zonă de golfuri liniștite și lagune cu apă de mare. Nenumărate organisme marine s-au dezvoltat și au murit pe aceste meleaguri, depunându-se pe fundul mării sub formă de măr, care, în cele din urmă, s-a comprimat și a fost transformat în piatră. Calcarul lutețian e un